

EPIKTÉTOSZ

Kézikönyvecske

FORDÍTOTTA
SÁROSI GYULA

EURÓPA KÖNYVKIADÓ 1978

A FORDÍTÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KIADÁS:
EPICTETI DISSERTATIONES AB ARRIANO DIGESTAE.
REC. H. SCHENKL. LIPSIAE 1916.

HUNGARIAN TRANSLATION
© SÁROSI GYULA JOGUTÓDJA

ISSN 0324-6469

1. Egyes dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek. Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyszóval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagyunkunk, a hírnevünk és a tisztségeink, tehát mindaz, amit nem egyedül hozunk létre.

Azok a dolgok, amelyek hatalmunkban vannak, természetüknél fogva szabadok, semmi sem akadályozza, semmi sem köti őket. Azoknak a dolgoknak azonban, amelyek nincsenek a hatalmunkban, nincs erejük önmagukban, másoktól függenek, egy kívülálló megakadályozhatja vagy el-sajátíthatja őket.

Ne feledd: ha a természetüknél fogva függő dolgokat függetleneknek tartod, és a más dolgait a magadéinak tekinted, minduntalan akadályokba ütközöl, bánkódni és háborogni fogsz, káromolod az isteneket és az embereket, de ha csak azt tartod a tiednek, ami valóban a tied, a más tulajdonát pedig a helyzetnek megfelelően a másénak tartod, sohasem leszel a kényszer hatalmában, senki sem fog utadba állni, nem fogsz senkit szidalmazni és vádolni, és semmit sem kell majd akaratod ellenére végrehajtanod;

senki sem árt neked, és nem lesz ellenséged sem, mert nem történik veled semmi baj.

Ha erre a nagy dologra törekszel, ne feledd, hogy nemcsak ímmel-ámmal kell utánvetned magad, hanem bizonyos dolgokról teljesen le kell mondanod a kedvéért, más javak megszerzését pedig el kell halasztanod; ha azonban a lelki nyugalmad megszerzésére is törekszel, és uralkodni és gazdagodni is akarsz, könnyen megtörténik, hogy ezeket sem éred el, mivel az előbbire vágyakozol: de biztosan elveszited azt, ami egyedül hozza létre a függetlenséget és a boldogságot.

Minden kellemetlen képzet felmerülésekor nyomban jegyezd meg: „Te csak képzet vagy, és egyáltalán nem az, aminek látszol.”, Ezután vizsgáld és ítéld meg a képzetet elveid alapján : legelőször és legfőképpen abból a szempontból, vajon oly dolgokra vonatkozik-e, amelyek hatalmunkban vannak, vagy pedig olyanokra, amelyek nincsenek hatalmunkban. S ha valami olyanra vonatkozik, ami nincs hatalmunkban, mindig kéznél legyen ez a mondás: „Semmi közöm hozzá!”

2. Ne feledd : törekvésünk abban a reményben gyökeredzik, hogy elérjük, amire vágyódunk, ellenszenvünk célja pedig az, hogy bele ne essünk abba, amit kerülünk. Aki kudarcot vall törekvésében, az szerencsétlen, de még szerencsétlenebb az, aki olyasmibe bonyolódik, amit kerül. Ha csak olyan dolgokat kívánsz kikerülni, amelyek a hatalmadban

vannak, s a természettel ellentétesek, sohasem fogsz nem kívánt dolgokba bonyolódni, de ha a betegséget, a halált és a szegénységet akarod kikerülni, szerencsétlen leszel. Fojtsd el ellenszenvedet mindazokkal a dolgokkal szemben, melyek nincsenek hatalmunkban, és vidd át az olyan dolgokra, amelyek hatalmunkban vannak, és a természettel ellentétesek. Egyelőre (míg nem ismered a helyes élet elveit) számúzd teljesen a törekvést, mert ha olyasmire törekszel, ami nincs hatalmadban, szükségszerűen szerencsétlen leszel; az olyan, hatalmunkban levő dolgokról pedig, amelyekre szép dolog törekedni, még nincs fogalmad. Csak vonzó és taszító ösztöneidnek engedj, de ezeknek is könnyedén, válogatással és kényelmesen.

3. Ne feledd, hogy mindenről, ami gyönyörködtet, ami hasznos számodra, és amit szeretsz, a legjelentéktelenebb dolgoknál kezdve megmondd: miféle. Ha szeretsz egy tálat, mondd azt, hogy tálat szeretsz. így, ha eltörik is, nem fogsz háborogni. Ha gyermekedet vagy feleségedet szereted, mondd azt, hogy csak egy embert szeretsz. így, ha meghal, nem fogsz háborogni.

4. Ha valamihez hozzá akarsz fogni, emlékeztess magad rá, hogy milyen az a dolog. Ha fürödni mégy, vess számot magadban mindazzal, ami a fürdőben történni szokott: lefröcskölik, lökdösik, szidják és meglopják az embert. Sok-

kal nagyobb határozottsággal fogsz a dologhoz, ha magadban kijelented: fürödni akarok, és magatartásomat is meg akarom őrizni a természetnek megfelelő állapotban. így jársz el minden ügyedben; ha azután valami kellemetlenség ér fürdés közben, ezt a mondást veszed elő: „Nemcsak ezt akartam, hanem a természetnek megfelelő magatartásomat is meg akartam őrizni; de akkor nem őrizhetem meg, ha bosszankodom a törtéteken.”

5. Nem a tények zavarják az embereket, hanem a tényekről alkotott vélemények. A halálban például nincsen semmi szörnyű; ha szörnyű volna, Szókratésznek is úgy tűnt volna ; hogy azonban a halálról úgy vélekednek, hogy szörnyű, maga ez a tény a szörnyű. – Így hát sohase másokat okoljunk, amikor akadályokra bukkanunk, vagy nyugtalanok és szomorúak vagyunk; magunkat, azaz a magunk véleményét hibáztassuk. A műveletlen ember szokása másokra panaszkodni, amikor ő maga cselekszik helytelenül. Aki tanulni kezd, az magát hibáztatja, a bölcs pedig sem mást, sem önmagát.

6. Soha ne büszkélkedj a más kiválóságával! Ha a ló büszkélkedve azt mondaná: „Szép vagyok” – még el lehetne viselni. Te azonban, mikor büszkélkedve kijelented, hogy szép lovad van, lásd be: a ló kiválóságával büszkélkedel. Hát mi a tied tulajdonképpen? – A saját képzeteid használ-

lata. Ha képzeletedet a természet elveinek megfelelően használod, büszke lehetsz. Ebben az esetben legalább a saját kiválósággoddal büszkélkedel.

7. Ha tengeri utadon, míg hajód a kikötőben vesztegel, kiszállsz, hogy ivóvizet meríts, útközben esetleg felszedsz néhány kagylót vagy hagymát, de figyelmedet a hajóra kell irányítanod, és folyton hátra kell tekintetned, nem hív-e a kormányos, s ha szólít, mindent ott kell hagynod, mert különben megkötözve hajítanak fel, mint a birkákat szokták. Ugyanígy van ez az életben is. Hogy kagyló és hagyma helyett feleséged és gyermeked van, mit számít? Ha hív a kormányos, rohanj a hajóra, és hagyj ott mindent anélkül, hogy visszanéznél. Öregkorodban pedig ne távozz el messzire a hajótól, hogy ott légy, bármikor hívnak.

8. Ne kívánd, hogy az események úgy alakuljanak, ahogy te szeretnéd. Inkább a kívánságaidat szabd hozzá az események alakulásához, meglátod, nyugodt lesz életed folyása.

9. A betegség csak a testet bénítja meg, a szabad elhatározást nem, ha az maga nem akarja. A sántaság is csak a lábat akadályozza, de a szabad elhatározást nem. Ezt mondd mindennel kapcsolatban, ami eléd kerül: rájössz, hogy minden csak másvalamit akadályozhat, téged nem.

10. Minden helyzetben emlékezz rá, hogy önmagád felé fordulj és megvizsgáld, milyen képességed van a helyzet megoldására. Ha szép fiút vagy lányt pillantasz meg, találsz lehetőséget az önmegtartóztatásra. Ha fáradság vár rád, találsz a kitartásra. Ha szidalom ér, találsz a békétűrésre. Ha így megedzed magad, nem ragadnak magukkal a képzeteid.

11. Sohase mondd rá semmire, hogy „elvesztettem”, hanem csak azt, hogy „visszaadtam”. Meghalt a gyermeked? Visszaadtad. Elhunyt a feleséged? Visszaadtad. Elvették a birtokod? Visszaadtad azt is. Azt mondod, hogy gazfickó vette el? Mi közöd hozzá, hogy ki által vette vissza az, aki neked adta? Ameddig adja, addig is úgy tekintsd, mint a másét: úgy, mint az utasok a fogadót.

12. Ha haladni akarsz a bölcsességben, vedd el az ilyen gondolatokat: „Ha nem törődöm a vagyonommal, nem lesz miből élnem!” „Ha nem fegyelmезem a szolgálmat, rossz ember lesz belőle.” Jobb éhen halni bánat és félelem nélkül, mint bőségben, de teméntelen zaklatásban élni. Jobb, ha a szolgál rossz, mint ha te rosszul érzed magad.

Kezdd el ezt a legkisebb dolgokon! Ha kiömlik az olajcskád, és ellopják a maradék borocskádat, arra gondolj, hogy ennyibe kerül a szenvedélytelen állapot, ennyibe a lelki nyugalom. Semmit sem adnak ingyen. Ha hiába szólí-

tod a szolgát, emlékezz rá, hogy talán nem hallotta, vagy ha hallotta is, úgyse tudja megtenni, amit akarsz. Olyan nagy jelentőséget mégse tulajdoníts neki, hogy tőle tedd függővé lelked nyugalmát.

13. Ha haladni akarsz a bölcsességben, el kell viselned, hogy külsőséges dolgokban ügyetlennek és együgyűnek tartsanak. Ne törekedj arra a látszatra, hogy bármit is tudsz! S ha néhány ember tart is rólad valamit, te légy bizalmatlan önmagáddal szemben. Tudd meg, hogy nehéz egyszerre magatartásunkat is megőrizni a természetnek megfelelő állapotban és a külső dolgokra is tekintettel lenni. Ha az egyikre súlyt helyezünk, nem lehet, hogy a másikat el ne hanyagoljuk.

14. Ha azt akarod, hogy gyermekeid, feleséged és barátaid örökké éljenek, együgyű vagy: hiszen olyasmit kívánsz, aminek megvalósítása nem áll módodban, s a más hatáskörét akarod bitorolni. Akkor is balga vagy, ha azt akarod, hogy a szolgád sohase kövessen el hibát: hiszen azt akarod, hogy a hitványság ne legyen hitványság, hanem valami más. De ha azt akarod, hogy törekvéseid megvalósuljanak, azt elérheted. Abban gyakorold tehát magad, ami hatalmadban áll.

Az uralkodik mások fölött, aki képes megvalósítani, amit akarnak, és elhárítani, amit nem akarnak. Aki szabad akar

lenni, az ne akarjon és ne kerüljön olyasmit, aminek megszerzése és elhárítása másoktól függ. Ha nem így cselekszik, rabszolgának kell lennie.

15. Ne feledd: az életben úgy kell viselkedni, mint a lakomán: körülhordoznak egy tálat – éppen hozzád ér –, nyújtsd ki a kezed, és szerényen vegyél belőle. Ha elmegy melletted, ne állítsd meg! Ha meg nem jön, ne fürkéssz utána sóvár tekintettel, hanem várj türelemmel, amíg hozzád ér! így viselkedj a gyerekekkel, az asszonnyal, a hivatalokkal, a vagyonnal szemben is, s méltó leszel rá, hogy az istenek asztaltársa légy. Ha pedig az eléd tett ételekből nem veszel, hanem eltekintesz fölöttük, nemcsak a lakomájukon veszel részt, hanem együtt fogsz uralkodni az istenekkel, így cselekedtek Diogenész, Hérakleitosz és társaik: méltán „isteniek” voltak, és úgy is nevezték őket.

16. Ha látod, hogy valaki jajgat gyászában, vagy mert idegenbe távozott a gyermeke, vagy elvesztette a vagyonát, vigyázz, hogy téged is magával ne ragadjon az a képzet, hogy őt a külső körülmények sodorták bajba. Nyomban legyen kéznél ez: „Nem a bekövetkezett események kínozzák őt – hiszen azok a többi embert nem kínozzák –, hanem az a vélemény kínozza, amelyet róluk alkotott.” Ennek ellenére ne vonakodj szavaiddal alkalmazkodni hozzá, sőt ha az a helyzet, jajgass együtt vele, de vigyázz, hogy ne jajgass belülről is.

17. Ne feledd, hogy a dráma, amelyikben színész vagy, olyan, amilyennek a betanítója akarja: ha rövidre szabja a szereped, rövid ideig, ha hosszúra, sokáig játszol. Ha a koldus szerepét osztja rád, azt is a természethez híven alakítsd. Éppen úgy cselekedj, ha nyomorék, uralkodó vagy polgár szerepét osztja rád, mert a te kötelességed az, hogy a rád bízott szerepet szépen eljátszd; a szerep kiválasztása másra tartozik.

18. Ha a holló nem jót károg, ne ragadjon el a képzelet, hanem nyomban tégy megkülönböztetést magadban, és jegyezd meg: „Semmi rosszat nem jelentenek ezek nekem, hanem csak a testemnek vagy csak a vagyonomnak, vagy csak a hírnevemnek, a gyermekeimnek, a feleségemnek. Nekem minden csak jót jelenthet, ha én úgy akarom: bármi történik is, tőlem függ, hogy javamra fordítom-e.”

19. Győzhetetlen lehetsz, ha nem bocsátkozol olyan küzdelmekbe, amelyekbe a győzelem nem tőled függ.

Ha valaha nagy tiszteletben álló vagy nagyon hatalmas, vagy más okból nagyon tekintélyes embert láatsz – vigyázz, a látszat hatása alatt ne tartsd őt boldognak. Az igazi jó azokban a dolgokban van, melyek tőlünk függenek, nincsen tehát helye a tekintélyes emberekkel szemben sem az irigységnek, sem a féltékenységnek. Te nem hadvezér, elnök vagy consul akarsz lenni, hanem szabad ember. Ehhez pedig csak egy út vezet: azoknak a dolgoknak a megvétele, amelyek nincsenek hatalmunkban.

20. Ne feledd, hogy nem az bántalmaz téged, aki szidalmaz és megüt, hanem csak az a hiedelmed, hogy bántanak. Ha tehát valaki ingerel, tudd meg, csak a saját vélekedésed ingerel. Ezért mindenekelőtt arra törekedj, hogy ne ragadjon el a képzelet, mert könnyebben tudsz uralkodni magadon, ha egyszer rászánsz egy kis időt, és foglalkozol magaddal.

21. A halál, a száműzetés és minden a világon, ami irtózatossnak látszik, mindennap szemed előtt lebegjen! Leginkább azonban a halál. Sohasem fogsz akkor közönséges dolgokra gondolni, és nem is fogsz túlságosan vágyakozni valamire.

22. Ha filozófus akarsz lenni, légy elkészülve az első perctől fogva, hogy kinevetnek, és kigúnyol a tömeg, hogy azt mondják: „Egyszerre csak mint filozófus toppant elénk”, és hogy: „Miért hordja olyan magasan az orrát?” Te pedig ne hordd magasan az orrod, amellet azonban, amit a legjobbnak találtál, tarts ki úgy, mintha maga az isten állított volna arra a helyre. Emlékezz ugyanis rá, hogy ha kitartasz elveid mellett, azok, akik előbb kinevettek, bámulóid lesznek, ha azonban hatásuk alatt megtántorodsz, kétszeres gúny lesz a jutalmad.

23. Ha valaha megtörténik, hogy kifelé fordulsz azért, hogy bárkinek a tetszését megnyerd, tudd meg, hogy belső

egyensúlyod összeomlik. Érd be azzal, hogy filozófus vagy. Ha mindenképpen azt akarod, hogy filozófusnak nézzenek, te nézd magad annak, s elégedett leszel.

24. Ilyen gondolatok sohase kínozzanak: „Megbecsülés nélkül fogok élni, és mint semmirekellő járok majd a világban.” Lehet, hogy a megbecsülés hiánya baj, de másvalaki nem sodorhat sem bajba, sem gyalázatba. Tőled függ, hogy adnak-e neked hivatalokat, és meghívnak-e lakomákra? Semmiképpen. Hogyan jelentheti ez akkor a megbecsülés hiányát? Hogyan volnál te semmirekellő, mikor csak azokban a dolgokban kell valakinek lenned, amelyek pusztán tőled függenek, és amelyekben a legmagasabb fokra emelkedhetsz.

De nem támogathatod a barátaidat! Mit értesz azon, hogy nem támogathatod őket? Nem fognak tőled hitvány pénzt kapni, és nem tudod megszerezni nekik a római polgárjogot? Ki mondta neked, hogy ezek olyan dolgok, amelyek a mi hatalmunkban vannak, és nem másra tartoznak? Ki képes másnak adni olyasvalamit, amije magának sincsen?

„Gyűjts vagyont – szól az ellenvetés –, hogy nekünk is legyen!” Ha lehet vagyont gyűjteni úgy, hogy közben megőrizzük becsületünket, hűségünket és nagylelkűségünket, mutasd meg az útját, és fogok gyűjteni; de ha arra buzdítotok, hogy vesztsem el a magam értékeit, hogy ezzel nektek értéktelen dolgokat szerezzek, lássátok be, hogy

igazságtalanok és ostobák vagytok. Mit szeretnének inkább, pénzt vagy hűséges és becsületes barátot? Ahhoz segítsetek inkább, hogy megbízható és tisztességtudó barát lehessenek, és ne biztassatok olyan cselekedetekre, amelyekkel éppen ezt veszítem el.

„De a hazának – szól az ellenvetés – semmiben nem tudok hasznára lenni.” Újra csak azt kérdezem erre, miféle hasznára? Oszlopcsarnokokat és fürdőket valóban nem fog tőlem kapni. De hát mi van ebben? A kovácstól sem kap cipőt, és a cipésztől sem fegyvereket. Elég a hazának az, ha mindenki elvégzi a maga feladatát. Ha megbízható és tisztességes polgárrá nevelsz valakit, talán nem vagy hasznára a hazának? Nagyon is. Tehát mégsem vagy te sem teljesen haszontalan neki.

„Mi lesz a helyem az államban?” – kérdik. – Az, amit úgy tudok megszerezni, hogy közben megbízható és tisztességes maradok. Ha erről lemondok azzal, hogy az államnak hasznára akarok lenni, ugyan mi haszna lehet egy velejéig tisztességtelen és megbízhatatlan emberből?

25. Valakit nálad nagyobb tiszteletben részesítenek a lakomán, az üdvözlésben vagy azzal, hogy meghívták a tanácskozásba? Ha ez jó, örülnöd kell, hogy annak osztályrészül jutott. Ha pedig baj, ne panaszkodj, hogy téged nem süjtött. De ne feledd: ami nincs hatalmunkban, abból nem kívánhatod ugyanazt, mint mások, ha nem teszed meg érte, amit ők, hogy kiérdemeld.

Hogyan is érhetné el ugyanazt az eredményt, aki nem kilinccsel senkinél, és az, aki kilinccsel, vagy aki nem kísérget senkit, és aki megteszi, aki nem dicsér szembe másokat és aki igen? Igazságtalan és telhetetlen vagy, ha ingyen akarsz hozzájutni olyasmihez, aminek nem fizetted meg az árát.

Mennyiért is árulják a salátát? Mondjuk egy obulusért. Nos, valaki kifizeti az obulust, és kap salátát; te pedig, mivel nem fizettél semmit, nem kapsz. Ne hidd, hogy te szegényebb vagy annál, aki kapott a salátából! O kapott salátát, neked viszont megvan az obulusod, amelyet nem adtál ki. Így van ez itt is. Nem hívott meg valaki lakomára? Nyilván nem adtad meg neki, amiért az étkezést adja: magasztalásért adja, megalázkodásért adja. Ha megéri neked, fizesd meg az árát, amiért adják. Ha viszont nem akarsz kifizetni az árát, és anélkül akarsz megkapni, telhetetlen és ostoba vagy.

Azt mondd, hogy semmi sem kárpótol az elmulasztott lakomáért? Dehogynem: nem kell dicsérned, akit nem akarsz, és nem kell meghunyászkodnod az ajtónálló előtt.

26. A természet akaratát azokból a dolgokból ismerjük meg, amikről nem különbözik a véleményünk. Amikor például más szolgálja eltör egy poharat, kéznél van ez a mondás: „Ilyesmi előfordul.” Tudd meg, hogy ugyanúgy kell eljárnod, amikor a tied törik el, mint amikor a másé. Ugyanezt az elvet terjeszd ki a nagyobb dolgokra is. Ami-

kor a más gyermeke vagy felesége hal meg, mindenki kész van a megjegyzéssel, hogy emberi dolog; de mikor neked hal meg valakid, jajgatsz: „Ó, én szerencsétlen.” Eszedbe kellene jutnia ilyenkor, hogy miképp viselkedünk, amikor mások felől halljuk ugyanezt.

27. Nincs célpont, ami arra való, hogy elhibázzuk – ugyanígy a rossznak sincs természetes alapja a világban.

28. Ha valaki odaadná a tested az első szembejövőnek, bizonyára rossz néven vennéd. Azért viszont nem szégyelled magad, hogy a józan eszedet bárkinek odaadod, amikor felindulsz, és elveszíted nyugalmadat, ha szidalmaz.

29. Minden cselekedetnek vizsgáld meg az előzményeit és következményeit, és csak azután kezdj hozzá. Ha nem így jársz el, eleinte nagy kedvvel fogsz a dologhoz, mert nem gondoltad meg a következményeit. Később esetleg, mikor akadályokra bukkansz, szégyenszemre abba kell hagynod a munkát.

Győzni szeretnél Olümpiában? Istenemre mondom, én is, mert nagyon szép dolog. De vizsgáld meg a feltételeit és a következményeit, és csak azután fogj hozzá a felkészüléshez. Fegyelmetten kell élned, étrend szerint kell táplálkoznod, tartózkodnod kell a süteményektől, előírás szerint kell edzened magad a megállapított órában, akár hőségg van, akár hideg. Nem szabad hideg vizet, vagy alkalomad-

tán bort innod. Egyszóval úgy kell engedelmeskedned az edzőnek, akár az orvosnak. Azután ki kell állnod a versenyre, megtörténhetik, hogy megrántod a kezed, kifecamítod a bokád, és rengeteg port kell nyelned. Megeshetik, hogy közben meg is ostoroznak, és a végén mindennek a tetejébe még le is győznek.

Alaposan gondold meg mindezt, és ha még ezután is van kedved, kezdj hozzá a versenyzéshez. Ha nem így jársz el, úgy fogsz kapkodni, akár a gyerek, akik hol birkózónak képzelik magukat, hol meg vívónak, azután meg trombitálni kezdenek, végül tragédiát mutatnak be. Így jársz te is: előbb atléta leszel, majd vívó, aztán rhétor, végül filozófus; egész lelkeddel azonban semminek sem adod át magad. Majom módra minden szemed elé kerülő jelenséget utánozol, s hol ez, hol az tetszik neked, mert megfontolás és körültekintés nélkül, vaktában, ímmel-ámmal fogtál hozzá.

Így van ez azokkal is, akik látnak egy filozófust – mondjuk Euphrátészt –, meghallgatják az ő előadását (márpedig ki más tud úgy beszélni, mint ő?), és akkor ők is filozófusok akarnak lenni.

Ember! Fontold meg előbb, miről van szó. Azután tanulmányozd a természetet, képes vagy-e rá. Öttusázó vagy birkózó akarsz lenni? vizsgálj meg a karod és a combod, nézd meg, milyen a csípőd. Az egyik ember erre, a másik arra született.

Gondolod, hogy ha a filozófus életét választod, ugyanúgy

tudsz majd enni, inni, éppúgy vágyakozhatsz és elégedetlenkedhetsz, mint mások? Virrasztanod, küszködnöd kell, ott kell hagynod családot, el kell viselned, hogy akárme-lyik kölyök lenézzon, bármelyik járókelő kinevessen; mindenütt hátul kell maradnod, a megbecsülésben csakúgy, mint a hivatalodban, a törvény előtt éppúgy, mint bármilyen üzleti ügyben.

Jól fontold meg: akarsz-e ezekért cserébe szenvedélytelen állapotot, szabadságot és lelki nyugalmat? Ha nem akarsz, vigyázz! Ne tégy úgy, mint a gyerekek, ne légy előbb filozófus, azután vámszedő, később szónok, végül a császár helytartója. Ezek a foglalkozások nem illenek össze. Egyféle embernek kell lenned – akár erkölcsös vagy, akár erkölcstelen: vagy az irányító szellemedet kell kiművelned, vagy amit kívül hordasz magadon; vagy a bensőd formálására fordítsd művészeted, vagy a külső viszonyok alakítására. Más szóval: vagy a filozófusnak vagy a közönséges embernek az életét kell vallanod.

30. Kötelezettségeink általában a körülményektől függenek. Valakinek az atyjáról van szó: kötelessége róla gondoskodni, neki mindenben engedelmeskedni, és elviselni, ha szidalmazza és megüti. És ha gonosz az apa? A természet nem a jó atyával fűz össze minket, hanem az atyával, bármilyen is. – A testvéred igazságtalanul bánik veled? Te csak viselkedj vele a magad módján, és ne azt nézd, hogy ő mit csinál, hanem azt, hogy neked mit kell tenned, ha

magatartásod a természet rendjét követi. Hiszen más nem bánthat téged, ha te nem akarod; csak akkor ért bántalom, ha úgy fogod fel, hogy bántottak. Ugyanígy jössz majd rá arra is, hogy mi a jó szomszéd, a polgár és a hadvezér kötelessége, ha hozzászoksz, hogy figyelembe vedd a körülményeket.

31. Az istenekkel szemben tanúsított jámborságot illetően – tudnod kell – az a legfontosabb, hogy helyes véleményt alkoss róluk: kétségtelenül léteznek, és mindent szépen és igazságosan kormányoznak, neked pedig azt parancsolják, hogy engedemeskedj nekik, nyugodj meg mindenben, ami történik, jó szívvel alkalmazkodj a helyzethez, mert a legjobb akarattal intézik sorsunkat. Ha így jársz el, sohasem káromolod majd az isteneket, és nem panaszkodol, hogy nem törődnek veled.

Ez azonban nem következik be másképp, csak ha a jó és a rossz fogalmát függetlenné teszed azoktól a dolgoktól, amelyek nincsenek hatáskörünkben, és csak azokra a dolgokra alkalmazod, amelyek hatalmunkban vannak. Ha ugyanis az előbbieik közül valamit jónak vagy rossznak tartasz, szükségképpen szidalmazod és gyűlölöd azokat, akik miatt nem érted el, amire törekedtél, vagy nem kívánt helyzetbe sodródtál.

Minden élőlény úgy van teremtvé, hogy az ártalmasnak látszó dolgokat és azok okait kerülje és távol tartsa magától, az előnyös dolgokat és okaikat viszont keresse és csodálja.

Lehetetlen tehát, hogy valaki, aki úgy érzi, hogy bántották, örüljön annak, aki véleménye szerint bántotta, éppen úgy, ahogy lehetetlen magának a bántásnak örülni.

Ezért még a gyerek is szidja az édesapját, ha nem kap abból, amit jónak gondol; márpedig Polüneikészt és Eteoklészt az állította szembe egymással, hogy balgán a zsarnokuralmat is valami jónak gondolták. Ugyanígy a földműves, a tengerész és a kereskedő, meg azok is, akik elveszítik a feleségüket vagy a gyermeküket, az isteneket káromolják, mert a jámborság is csak addig tart, ameddig a kedvező helyzet. Aki azonban úgy igyekszik megkívánni és kikerülni a dolgokat, ahogy valóban kell, egyúttal istenfélelemre is törekszik.

Kötelesek vagyunk az ital- és égőáldozatot ősi szokás szerint tiszta szívvel, nem hanyagul, nem közönyösen bemutatni és a termés zsengejét felajánlani; ne legyünk ebben fösvények, de ne lépjük túl anyagi tehetségünket.

32. Ha jóslatot kérsz, ne felejtsd el, hogy te nem tudod, mi fog történni, és azért jöttél a jóshoz, hogy tőle kérdezd meg. Azt azonban, hogy milyen lesz, ami történni fog, már érkezéskor is tudod, ha filozófus vagy: ha olyasvalami, ami nincsen hatalmunkban, bizonyos, hogy se nem jó, se nem rossz.

Ne vigy magaddal a jóshoz se vágyat, se ellenszenvet. Ne remegve, hanem azzal a meggyőződéssel lépj be, hogy bármi történjék is, közömbös rád nézve, és közelebből

nem érdekel. Bárhogy alakul is a helyzet, lesz rá módod, hogy szépen viselkedj, ebben senki sem akadályozhat meg. Bátran, mint meghitt tanácsadókhoz fordulj az istenekhez. Később viszont, amikor már megkaptad a tanácsot, ne felejtse el, hogy milyen tanácsadókhoz fordultál, és kikkel szemben engedetlenkedsz, ha nem hallgatsz szavukra.

Csak olyankor kérj jóslatot – Szókratész is így tartotta helyesnek –, ha egy dolog végső kimenetelét kutatod, és sem az értelem, sem semmi más nem segít, hogy a végére járj. így például, amikor veszélyes helyzetben segítened kell a barátodon vagy a hazádon, nem kell jóslatot kérned, hogy melléjük állj-e. A jós talán azt mondja, hogy az áldozatijelek rosszat mutatnak, ami nyilvánvalóan halált, valamelyik testrész elvesztését vagy száműzetést jelent. Az értelem azonban azt követeli, hogy ezek ellenére is állj a barátod mellé, és a veszélyben légy oltalmára a hazádnak. Engedelmeskedj az igazibb jósnak, Apollónnak, aki kikergetett a templomából egy embert, mert a barátját meggyilkolták anélkül, hogy a segítségére sietett volna.

33. Tűzz magad elé egy jellemet mintaképül, és ahhoz igazodj, akár egyedül vagy, akár az emberek között.

Lehetőleg hallgass, és csak a fontos dolgokról beszélj, de azokról is keveset. Egyszer-egyszer, ha a körülmények kívánják, beszélgethetsz, de nem közönséges dolgokról; nem a gladiátorokról, a lóversenyekről, az atlétákról, de még csak az ételekről és italokról sem, amelyekről általában

beszélgetni szoktak; mindenekelőtt pedig óvakodj az emberek gáncsolásától, dicsőítésétől és összehasonlításától.

Ha módodban áll, irányítsd szavaiddal a jelenlevők társalgását olyasmire, ami illik, de ha történetesen másfajta emberek közé kerülve magadra maradsz, akkor hallgass.

Ne neved sokat, ne neved sok mindenben, ne neved féktelenül.

Ha csak lehet, térj ki az esküdözés elől; ha nem lehet, akkor is kerüld el, amennyire csak tudod.

Ne lakomázz idegenben, közönséges emberekkel. Ha mégis úgy hozzák a körülmények, hogy megesik, tőkél el magadban, hogy semmiképpen sem süllyedsz le a közönséges emberek színvonalára. Jegyezd meg: ha egy trágár alak van a jó barátok között, szükségképpen más is bemocskolja magát, aki vele tölti az idejét; még akkor is, ha különben tiszta lelkű.

Testednek csak a feltétlenül szükséges dolgokat szerezd meg, táplálékot, italt, ruházatot, lakást és személyzetet. A külső dísz és a fényűzést messze elkerüld.

Házasság előtt, amennyire csak tudsz, maradj tiszta Aphrodité dolgaitól. Ha mégsem tudsz, ne menj tovább, mint a törvény engedi. De ne zaklasd és ne gáncsold azokat, akik nem maradnak tiszták. Azt se hozd fel folyton, hogy te önmegtartóztató vagy.

Ha visszamondják neked, hogy valaki rossz híreket terjeszt rólad, ne védekezz a rágalmakkal szemben, hanem

ezt jegyezd meg: „Bizonyára nem ismeri a többi hibámat, mert különben nem csak ezeket mondta volna.”

Ne járkálj túl sokat színházba. Ha alkalomadtán mégis ott vagy, viselkedj úgy, mint akit semmi más nem izgat, csak önmagád. Olyannak kívánd tehát az események alakulását, ahogy éppen történnek, annak a győzelmét kívánd, aki valóban győz, így semmi sem lesz nyomasztó számodra. A kiabálástól, a tetszést nyilvánító nevetéstől és a túlságos megindulástól feltétlenül tartózkodj. Távozás után ne beszélgezz túl sokat a színpadon törtétekről, csak ha épülésedre szolgál. Különben úgy tűnék, hogy csodálad a látványosságot.

Ötletszerűen, túl könnyen ne járj előadásokra. Ha mégis ott vagy, viselkedj komolyan, nyugodtan, és ne légy terhére senkinek.

Amikor beszélgetni készülsz valakivel, különösen olyan emberrel, akit fölötted állónak tartanak, képzelj el, hogyan viselkedett volna hasonló körülmények között Szókratész vagy Zénón; így nem hibázod el a helyzethez illő viselkedést.

Ha a hatalmasok közül valakit meglátogatsz, képzelj el, hogy nem találod otthon, vagy csukva lesz a kapu, vagy az orrod előtt becsapják az ajtót, vagy hogy nem fog veled törődni. Ha mégis kötelességednek érzed, hogy meglátogasd, eredj el hozzá, és viseld el, bármi történik, de semmiképpen se hajtogasd utána magadban, hogy nem

volt érdemes. Ez közönséges emberre vallana, és azt jelentené, hogy függsz a külső eseményektől.

Társaságban ne emlegesd sokszor és mértéktelenül a saját tetteidet és kalandjaidat: neked kellemes visszaemlékezni a kiállott veszélyekre, a többieknek azonban nem esik jól mindig azt hallani, hogy mi minden történt veled.

Ne igyekezz megnevetetni az embereket, mert az ilyen viselkedés közönséges modorra vall, és egyszersmind arra is vezethet, hogy embertársaink megbecsülését elveszítjük.

Ocsmány beszélgetésekbe keveredni ugyancsak veszélyes. De ha már megtörtént, alkalomadtán rendre is utasíthatod, aki túlmént a mértéken; ha nem lehet, akkor hallgatással, elpirulással vagy kedvetlen arckifejezéssel nyilvánítsd ki, hogy nincs ínyedre a beszélgetés.

34. Ha valamilyen élvezetnek a képzelete megragadott, vigyáznod kell – akár a többi dologban –, hogy magával ne ránts on: hadd várjon az ügy, halaszd el későbbre. Azután mérlegeld a két időpontot: amikor kedved fog telni az élvezetben, és amikor az élvezet után később megbánást érzel, és szemrehányást teszel majd magadnak. Állítsd szembe a megbánással és szemrehányással, hogy mennyire fogsz örülni, és mennyire fogod magad dicsérni, ha önmegtartóztató maradtál. – Ha mégis alkalmasnak látszik a dologgal foglalkozni, vigyázz, hogy le ne győzzön, ami vonzó, kellemes, csalogó benne; állítsd vele szembe, mennyivel jobb az a tudat, hogy győzelmet arattál felette.

35. Ha meggyőződted róla, hogy valamit meg kell tenned, tedd meg, és ne félj, hogy közben meglátnak, még akkor sem, ha a tömeg egészen más véleményt alkot majd az ügyről. Ha ugyanis nem helyesen cselekednél, magát a tettet kerüld el; de ha helyesen teszel, mit félsz az igazságtalan támadásoktól?

36. Ahogy ezek a mondatok: „Nappal van” és „Éjszaka van”, kitűnőek szétválasztó ítéletnek, de összekapcsoló ítéletnek nem alkalmasak, ugyanúgy a testnek hasznos ugyan, ha a nagyobb részt vesszük ki a tálból, a lakománál szokásos illem szempontjából viszont, amelyet be kell tartani, nagyon csúnya dolog. Ha tehát valakinél étkezel, ne felejtse el, hogy nemcsak azt kell nézned, mit ér a testnek az előtted levő étel, hanem azt is, hogy a vendéglátóval szemben megőrizd az illendőséget.

37. Ha olyan szerepet vállalsz, amely az erődöt meghaladja, kudarcot vallasz benne, és még azt is elszalasztod, amit képes lettél volna betölteni.

38. Ahogy séta közben vigyázol rá, hogy ne lépj szögbe, vagy hogy ki ne ficamodjék a lábad, ugyanúgy arra is ügyelj, hogy ne tégy kárt önmagad irányító szellemében. Ha minden dolgunkban erre gondolunk, biztosabban foghatunk a munkánkhoz.

39. A szükségletek mértéke mindenkinek a saját teste, ahogy a cipőnek a láb. Ha ezt nem felejtod, megtartod a helyes mértéket; de ha túllépsz rajta, szükségszerűen lecsúszol a lejtőn. Ahogy a lábbelivel is: ha túlmégy azon, amit a lábad megkíván, előbb aranyozott, azután bíborszínű, végül hímzett cipőd lesz; ha egyszer túllépünk a mértéken, nincs többé határ.

40. A nők, ha tizennégy évesek elmúltak, azt hallják, hogy a férfiak úrnőnek szólítják őket. Látva mármost, hogy semmi más lehetőségük nincs, mint hogy együtt háljanak a férfiakkal, elkezdik magukat csinosítgatni, és minden reményüket ebbe vetik. Érdemes tehát megértetni velük, hogy csakis akkor becsüljük meg őket, ha szerénynek és szemérmesnek mutatkoznak.

41. Az együgyűség jele állandóan a testtel foglalkozni; mindig tornázni, sokat enni, sokat inni, sokat menni félre, szeretkezni. Ezeket mellékesnek kell tartanunk, minden gondunkat a szellemünkre kell fordítanunk.

42. Ha valaki rosszul bánik veled, vagy rosszat mond rólad, emlékezz erre: abban a hiszemben teszi vagy mondja, hogy alapja van rá. Ő csak aszerint cselekedhet, ahogy neki – nem pedig neked – helyesnek látszik; ha pedig hamis a véleménye, az neki árt, mert tévúton halad. Ha valaki

egy helyesen megszerkesztett összetett mondatot hibásnak tart, ez nem az összetett mondatnak árt, hanem annak, aki tévedett. Ha ebből indulsz ki, nem fogsz haragudni a rágalmazódra. Bármit mond, jegyezd meg: „Neki úgy tűnt igaznak.”

43. Minden dolgot kétfelől lehet megfogni: ha az egyik oldalról fogod meg, elbírsz vele, ha a másíkról, nem bírsz el vele. Ha a testvéred igazságtalan hozzád, ne arról az oldalról fogd meg, hogy igazságtalan; mert ha erről az oldalról fogod meg a dolgot, nem bírsz vele. Inkább arról az oldalról fogd meg, hogy a testvéred, és veled együtt nevelkedett; ha így nyúlsz hozzá, elbírható.

44. Belső ellentmondás van az ilyen kijelentésekben: „Én nálad gazdagabb, tehát kiválóbb vagyok”, vagy pedig: „Szebben tudok szónokolni, tehát kiválóbb vagyok nálad.” Helyesebbek az ilyen mondások: „Gazdagabb vagyok, tehát vagyonom értékesebb, mint a tied”, vagy pedig: „Jobban szónokolok nálad, tehát szónoklatom jobb, mint a tied.” De hiszen te sem vagyon nem vagy, sem szónoklat.

45. Gyorsan mosakszik valaki? Ne mondd rá, hogy rosszul, hanem csak azt, hogy gyorsan. Ha valaki sok bort iszik, ne mondd, hogy rosszul cselekszik, hanem csak azt, hogy sokat iszik. Mielőtt a szándékát megvizsgálod, honnan tud-

nád, hogy helytelenül cselekszik-e? Így nem fog veled előfordulni, hogy más lesz, amit érzékeiddel közvetlenül észlelsz, és más, amit helyeselsz.

46. Sohase mondd magadról, hogy filozófus vagy, és közönséges emberek közt ne fecsegy sokat az elveidről. Inkább cselekedj az elveid szerint. A lakománál például ne magyarázd, hogyan kell enni, hanem egyél úgy, ahogy kell. Ne feledd, hogy Szókratész annyira irtózott a feltűnéstől, hogy amikor olyanok keresték fel, akik az ő révén akartak filozófusokkal összekerülni, odavezette őket hozzájuk; csak ennyit jelentett neki, hogy semmibe veszik.

Ha közönséges emberek között valamilyen bölcséleti elv kerül szóba, általában hallgass, mert nagy a veszély, hogy elhamarkodottan kiadod azt, amit még meg sem emésztettél. Ha valamelyikük megjegyzi rólad, hogy semmit sem tudsz, s ez nem bosszant téged, tudhatod, hogy már a bölcsesség kezdetén vagy. Hiszen a juhok sem viszik oda a pásztorukhoz a füvet megmutatni, hogy mennyit ettek, hanem a takarmányt magukban megemésztve gyapjút és tejet adnak. Te se fitogtasd bölcséleti elveidet az avatatlanoknak, hanem megemésztésük után tetteket mutass.

47. Ha egyszerűsége szoktattad a tested, ne hencegij vele, s ha vizet iszol, ne mondd el minden alkalommal, hogy te csak vizet iszol. Ha edzeni akarod magad a küzdelmekre, magadban csináld, ne mások előtt. Ne a szobrokat ölelgesd,

hanem amikor nagyon szomjas vagy, végy a szádba hideg vizet, s utána köpd ki újból, de ne beszélj róla senkinek.

48. A mindennapi emberre jellemző gondolkodás az, hogy sohasem önmagából vár hasznot vagy kárt, hanem a külső dolgoktól. A filozófus magatartása és jellegzetessége viszont az, hogy minden hasznot vagy kárt önmagából vár.

A bölcsességben előrehaladó embert az jellemzi, hogy senkit sem ócsárol, senkit sem dicsér, nem vádaskodik, és nem panaszkodik, sohasem beszél úgy magáról, mint aki számít és tud valamit; ha nehézségekbe és akadályokba ütközik, önmagát okolja. Ha dicsérik, önmagában kineveti azt, aki dicséri, s ha ócsárolják, nem védekezik. Óvatosan járkál, akár a beteg, mert óvakodik attól, hogy a meggyógyult tagokat megmozdítsa, mielőtt megerősödnék.

Az ilyen ember a vágyat teljesen kiküszöbölte magából; ellenszenvét pusztán azokra a természet törvényein kívül álló dolgokra irányította, amelyeken tudunk változtatni. Ösztönének minden irányban csak mértékkel enged; azt pedig semmibe sem veszi, ha együgyűnek és tudatlannak tartják. Összefoglalva: úgy ellenőrzi magát, mint az ellenségét, vagy mint az olyat, aki hurkot vet neki.

49. Amikor valaki azzal kérkedik, hogy ismeri és magyarázni tudja Khrüszipposz műveit, jegyezd meg magadban: „Ha Khrüszipposz nem írt volna homályosan, ennek nem volna semmije, amivel kérkedhetnék.” De mire törekszem

én? Arra, hogy megismerjem és kövessem a természetet. Keresem tehát, hogy ki tanít meg erre; ha hallom, hogy Khrüszipposz, hozzá fordulok. Ámde nem értem meg az írásait. Keresek tehát egy magyarázót. Mindeddig nincs a dologban semmi rendkívüli. Ha már találtam magyarázót, hátravan még, hogy kövessem a tanácsait. Egyedül ez a nagy dolog. Ha csak magát a magyarázót csodálom, filozófus helyett grammatikus lettem, azzal a különbséggel, hogy nem Homéroszt, hanem Khrüszipposzt olvasom. - Még inkább el kell pirulnom, ha valaki azt mondja: „Olvass fel nekem Khrüszipposzból”, és én nem tudok a szavakhoz hasonló, velük összhangban levő tetteket felmutatni.

50. A tanokhoz, amiket elfogadtál, úgy ragaszkodj, mint a törvényekhez, mintha az istenek ellen vétenél, ha megszeged őket. Azzal viszont, amit esetleg rólad mondanak, ne törődj; az már nem tartozik rád.

51. Mennyi ideig halogatsz még, hogy a legigazibb javakra méltónak tekintsd magad, és semmilyen tettebben ne térj el az ész útmutatásaitól? Megtanultad azokat a bölcséleti elveket, amelyek szerint élned kell, és te ezt az életmódot választottad. Milyen tanítómesterre vársz még, hogy rábízod tenmagad megjavításának munkáját? Nem gyerek vagy már, hanem felnőtt férfi. Ha még most is gondtalan és könnyelmű vagy, és egyre-másra halogatsz, újabb és

újabb határnapokat tűzöl ki, hogy attól kezdve már törődni fogsz saját magaddal: észre sem fogod venni, hogy sohasem haladsz előre, hanem életedben és halálodban mindig közönséges ember maradsz.

Tartsd végre méltónak magad rá, hogy úgy élj, mint érett ember, aki bölcsességre törekszik! Mindaz, amit legfőbbjónak látsz, áthághatatlan törvény legyen a számodra; ha valami küzdelmes vagy kellemes, dicső vagy gyalázatos kerül elébed, jusson eszedbe, hogy itt a küzdelem ideje, most kezdődnek az olümpiai versenyek, és nem lehet őket elhalasztani: egy nap alatt, egyetlen tettel elveszted vagy megmented munkád gyümölcsét.

Szókratész úgy lett tökéletes, hogy bármiben, ami elébe került, csak az értelem szavára figyelt, semmi másra. Neked is, bár még nem vagy Szókratész, úgy kell élned, mintha Szókratész akarnál lenni.

52. A filozófia első és legfontosabb része az, amely a bölcséleti elvek gyakorlati alkalmazásáról szól; például hogy nem szabad hazudni. A filozófia második része a bizonyításokat tartalmazza: miért nem szabad hazudni. A harmadik rész az előzőknek alapvetésül és megvilágosításul szolgál. Miért bizonyítás ez? – kérdezi. Mi a bizonyítás? Mi a következtetés? Mi az ellentmondás? Mi az igaz és mi a hamis?

A harmadik rész tehát a második rész miatt szükséges. A második pedig az első miatt. A legfontosabb azonban, amivel mindig foglalkoznunk kell, az első rész. Mi viszont

fordítva csináljuk. A harmadik résszel töltjük időnket, és minden buzgalmunk ebben merül ki. Az első résszel egyáltalán nem törődünk. így történik, hogy hazudozunk ugyan, de mindig kéznél vannak az érveink arra, hogy nem szabad hazudni.

53. Minden eshetőségre kéznél legyenek a következők:

*„Vezess tehát, Zeusz, és te, rendelt Végzetem;
bármerre is jelöltétek ki utamat,
engedni nektek kész vagyok, s mit érne, ha
gyáván nem akarnék ? úgyis nektek engedek.
Ki jól fogadja, mit kikerülni nem lehet,
az bölcs előttünk, s érti az istenek szavát.”*

„De, Kritón, ha úgy tetszik az isteneknek, történjék úgy.”

„Anütosz és Melétosz megölhetnek, de ártani nem tudnak nekem.”

Utószó

ÍRTA

STEIGER KORNÉL

Epiktétoszt a körülményei mindvégig megóvták attól a sorstól, ami egy korabeli művelt sztoikus számára szinte elkerülhetetlen volt: ő soha nem vált udvari filozófussá. Félig-meddig barbárnak született (a phrügiai Hierapoliszban, az i. sz. i. század közepe táján) és rabszolgának. Amikor Rómában filozófiát tanult, mestere a száműzetésből visszatért, de kegyvesztett Musonius Rufus volt. Epaphroditosz császári kérvényátvevő titkárt, Epiktétosz volt gazdáját Domitianus megölette, így a filozófus pártfogó nélkül maradt. Egy császári rendelet 94-ben az összes filozófust és csillagjóst elűzte Itáliából. Epiktétosz az épeiroszi Nikopoliszban nyitott iskolát, és mire sorsa úgy hozta, hogy találkozott egy császárral, már nem ő ment a császárhoz, hanem Hadrianus kereste föl a nagy hírű filozófust. Beszélgetve tanított, nem írta le gondolatait. A neve alatt járó két művet, a *Kézikönyvecské-t* és az *Epiktétosz beszélgetései-t*, amelynek a fele maradt ránk, tanítványa, a nikomédeiai Arrianosz jegyezte le. Arrianosznak rendkívüli érzéke lehetett ahhoz, hogy beleilleszkedjék mások stílusvilágába: főművét, a Nagy Sándor hadjáratait tárgyaló munkát például Xenophón modorában írta, egy rövidebb, In-

diáról szóló írását pedig – nem tudni, miért – ión dialektusban. Ezért szinte bizonyos, hogy a *Beszélgetések* és a *Kézikönyvecske* hiteles képet ad a nikopoliszi mesterről.

Ami a filozófus szellemi utóéletét illeti, az Arrianosz-művek közkedvelt olvasmányai lehettek a késői antikvitásnak. Nemcsak Marcus Aurelius emlékezik szeretettel „Epiktétosz értekezései”-re, alakja és tanítása jelen van Lukianosz, Órigenész, Proklosz és Phótiosz műveiben – a névsor korántsem teljes –, a 6. századi újplatonikus Arisztotelész-kommentátor, Szimplikiosz pedig a *Kézikönyvecske*-ről nagy kommentárt írt. Az újkorban Descartes, Spinoza, Pascal, Leibniz és Goethe tartoznak olvasói közé.

E tiszteletre méltó névsor ellenére mégsem volna meglepő, ha a *Kézikönyvecske* olvasója helyenként csodálkozással, sőt idegenkedve fogadná az epiktétoszi tanítást. Mert mit szóljunk például ahhoz a maximájához, hogy egy tál és egy szeretett ember elvesztését egyforma egykedvűséggel kell fogadnunk? És valóban arra kíván ösztönözni, hogy életünk külső eseményeibe ne akarjunk beleavatkozni? Hogyha lelki békénk megsínylené, ne támogassuk barátainkat? – Valóban erre ösztönöz! De ne feledjük, hogy az efféle intések nem egy magánbeszéd közvetlen javaslatai, hanem egy filozófiai elmélet példázatai. Ez az elmélet pedig olyan élethelyzetek megoldásához kíván segítséget nyújtani, amelyek többnyire kisszerűek és embertelenek, mert egy hatalma csúcsára jutott, illúziótlan, fáradó, heterogén birodalom életének a hétköznapijaihoz tartoznak.

Kevés korszakban látott a filozófia olyan távlatokat maga előtt, mint a sztoa középső periódusának kezdetén. Az i. e. 3. század végére a sztoikus bölcsélet úgyszólván egyedül maradt a nyilvános filozófiai életben. A peripatetikusok filológiával foglalkoztak, a platóni Akadémián ezoterikus ismeretelméleti viták folytak – ezekből alakult ki a szkeptizmus –, a künikoszok pedig inkább anekdotákba illő különcködéseikkel, semmint érvelő beszéddel mondtak véleményt a világról. A Mediterraneumban új hatalom támadt: Róma. A Földközi-tenger két medencéjéért vívott harcnak a görög városállamok nem résztvevői, hanem szemlélői csupán. De jó szemű és nagy múltú szemlélők. Rhodosz szigetén – amely keleti fekvése és nyugati orientációja folytán jó rálátással szolgált az *oikumené* küzdelmeire – a korai sztoa defenzív erkölcsfilozófiája politikai világbölcsességgé alakult át. Úgy tetszik, közelgett a pillanat, amikor a görög filozófia és a római politika összeolvad, és létrehozza azt az államot, kultúrát és személyiségtípust, amelynek az eddigi történelem – Hérakleitosztól Arisztotelészig és Periklésztől Scipióig – előkészítője volt. A rhodoszi Panaitiosz (i. e. 185–111) tanításában a sztoikus személyiség kilépett eddigi zártságából: az állam és a kultúra üdvén munkáló *politikussá* vált. Az állam a sztoa számára már nem az emberi élet külsődleges kerete, hanem a személyiség legmagasabb rendű ösztönös törekvésének, a társadalmi ösztönnek intézményesült, a jogrend egyhangú elismerésén és a közhasznon alapuló formája. Panaitiosz filozófiai és

Polübiosz történelmi művének tükrében Róma jogos elragadtatottsággal ismerte föl önmaga eljövendő arcát – és olyan fogékony tanítványnak bizonyult, hogy a polgárháborúk kezdetét jelentő Gracchus-féle földreform-mozgalom (i. e. 133) politikai küzdelmeiben már mindkét párt egy-egy sztoikus filozófus véleményével érvelt: Gracchus oldalán Blossziosz, a konzervatívokén Panaitiosz állt.

A szabad római köztársaság azonban a polgárháborúkban nem világköztársasággá vált – mint a sztoikus politikai elmélet jósolta –, hanem princípátussá. A sztoának története során már másodszor kellett kivonulnia a közéletből – csakhogy ezúttal sokkal nehezebb körülmények között. A korai sztoikus filozófia ugyanis, amely az egyén mikrokozmoszus moráljára épült, a poliszból kivonulóban született meg. A középső sztoa azonban ízig-vérig politikai elmélet és magatartás volt, amelynek nemcsak alapja, hanem tartalma és létének értelme is a társadalmi élet és a politikai tevékenység. A jogrend, a közhaszon, a világlélekkel harmonizáló kultúra teoretikusai hamarosan kívül találták magukat ennek a körén. Kívül? Vajon volt-e valaha olyan pillanat, amikor az elmélet valóban hatalommá válhatott kezükben? Hiszen már a földreform vitáját sem Blossziosz és Panaitiosz érvei döntötték el, hanem a furkósbotok, amelyekkel a senatorok a Forumon agyonverték Tiberius Gracchust és híveit. És vajon Cicero politikai tévedéseit az okozta-e, hogy gyenge filozófus volt? Esetleg Poszeidóniosz jobban politizált volna? Vagy Panaitiosz kortársának, a kez-

detben sztoikus, később szkeptikus Karneadésznek volt igaz: a hatalom és az igazság nem fér meg egymással? - Ezek az utókor kérdései. Száz év cselekvő politikai-filozófiai reménykedése azonban nem foszlik szét máról holnapra nyomtalanul. A principátus első évtizedeiben nem akadt sztoikus filozófus, aki az elmúlt korszak önkritikus filozófiai-politikai mérlegét elkészítvén, levonta volna a konzekvenciákat. Az önkritikus magatartás hiányának tiszteletre méltó, de veszedelmes fikció lett a következménye. A római sztoikusok úgy viselkedtek, mintha időközben nem a külső zsarnokság, hanem saját belső szigorúságuk növekedett volna meg. A politikai vákuumot, amelybe kerültek, a politikai cselekvés közegének tekintették, a császári udvar tisztviselőit pedig – akik között maguk is éltek – a szabad polgárok ama közösségének, amelyet Panaitiosz polisznak nevezett.

A principátus-kori sztoikus magatartásnak több típusa alakult ki. P. Clodius Thrasea Paetus, Helvidius Priscus és Musonius Rufus az ősrómai erkölcs, a xenophóni Szókratész-kép és a panaitioszi sztoa elemeiből alkotnak gyakorlati erkölcsfilozófiát. Marcus Aurelius majd e férfiak példájával inti önmagát: „Minden órádban szigorúan tedd fel, hogy mindenkor ügyeidben római és férfi módjára, pontoságra törekvő, mesterkéletlen méltósággal, szeretettel, függetlenséggel és igazságossággal jársz el, s hogy minden más elfogultságtól megszabadítod magad” (Elm. II 5). Csakhogy Thrasea és társai erkölcsfilozófiája nem vált cselekvést

irányító vezérelvvé: szükségképpen elszigetelt gesztusokban jelent meg az egyébként értő, érzékeny és jól értesült kortársakból álló közönség számára. Afféle szellemi gladiátoroknak tekintették őket, akik esetleg ötven esztendeig is gyakorolhatják lelki békéjük és római jellemük fegyvereit, de egyetlen császári intés végleg leparancsolhatja őket a porondról. Thrasea senatort Nero utasította öngyilkosságra, mert távol maradt a senatus üléséről, ahol a császár anyagyilkosságát kellett megünnepelniük az Egybegyűlt Atyáknak. Helvidiust Vespasianus ölette meg. Musonius valami kiszámíthatatlan imperátori slendriánság folytán életben maradt.

A sztoikus magatartás másik típusa L. Annaeus Seneca. Ő Poszeidóniosz mély, misztikus természetmagyarázatára kívánt erkölcsfilozófiát építeni. Tanítása szerint a társadalom életét ugyanaz a fátum irányítja, amely az egész Mindenséget kormányozza. A bölcsnek meg kell értenie és követnie kell a végzetet. – Veszedelmes elmélet! Segítségével könnyedén igazolható, hogy a perverz, koravén exhibicionista császár véres kezű szeszélye nem egyéb, mint a kozmosz harmonikus, szép mozgásának, a poszeidónioszi fátumnak társadalmi megfelelése. És Seneca követte a fátumot: a senatus említett ülésére ő írta az ünnepi beszédet, amely igazolta Agrippina megöletésének jogos voltát. Ez a metafizikailag alátámasztott politikai megalkuvás az alapja szeszélyesen virtuóz életművének és udvaronc-tevékenységének egyaránt.

Egy harmadik típusba tartoznak azok a filozófusok, akik valamilyen okból elfogadták a hatalom önmagáról alkotott megnyerő képét, és úgy látták, Róma humanitárius és tárgyilagos reál politikájának az okvetetlenkedő filozófia a legfőbb kerékkötője. E hivatalos ideológusok közül a legjelentősebb Musonius tanítványa, Dio Cocceius – melléknevén „az aranszájú”, később maga is filozófus lett –, aki azzal kezdte pályafutását, hogy Vespasianus fölszólítására denunciólító vitairatot adott ki mestere ellen. Nagyvonalú tétel így hangzik: a filozófusok az állam halálszellemei. A megállapításban van is némi igazság. Hiszen a Iulius- és Flavius-dinasztia idején humánusnak az az uralkodó számított, aki nem szeszélyből, saját gyönyörűségére gyilkolt, hanem azért, hogy az elítélt vagyonával az államkincstárat gyarapítsa. Ebben a politikai légkörben valóban sokan fordultak a filozófiához azért, hogy megtanulják méltósággal fogadni a halált.

Am helytállók, opportunisták és denúciánsok magatartásának mélyén egyazon szándék fedezhető föl: a hatalom iránti lojalitás – még ha gyűlölettel párosul is. Végző soron még Thráséában is e lojalitás működött, amikor föltételezte, hogy öngyilkos gesztusának valódi kritikai jelentése van a princeps és környezete számára. Seneca pályája közismert. Dio lojálisán filozófiaellenes volt Vespasianus idején, és lojális sztoikusként vonult be Nerva császár Rómájába.

Olcsó és igaztalan dolog volna a sommás ítéletkezés. Nincs ugyanis olyan magatartás, amelyet szembeállíthatnánk a

gyűlölködő lojalitással – az öngyilkosság nem alternatíva –, egyszerűen azért, mert a politikai irányultságú római filozófia nem talált olyan társadalmi mozgalmat, amely mást akarna, mint a fennálló rendet. A középső sztoa eszményein nevelkedett filozófusok ezért tartottak ki a végső-kig az érvényét veszített tanítás mellett: nekik az volt a feladatuk, hogy – ha már nem gyakorolhatják a hatalmat – legalább szellemet vigyenek a hatalomba. Csak később vették észre, hogy nem államférfiak már, hanem udvaroncok. Elsőnek éppen a kiábrándult, kegyvesztett udvaronc, Seneca mutatott rá e hiedelem ürességére: „Mit akarsz, Marcus Cato? Már nincs szó szabadságról: tönkrement az már régen. Kérdés, hogy Caesar vagy Pompeius hatalmába kerüljön-e az állam: mi közöd ehhez a versengéshez? Egyik párt sem a te pártod: uralkodót választanak. Mit tartozik rád, melyikük győz? Győzhet a jobbik, de nem lehet, hogy ne az legyen a rosszabb, aki győzött. . .” (14. levél). – Ez Seneca búcsúja – és előhang Epiktétoszhoz.

Epiktétosz filozófiájának a *Kézikönyvecske* első fejezete a kulcsa. „*Egyes dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek.*” A *hatalmunkban levő, tőlünk függő dolgok* (tá eph' hémin) kifejezés végső soron valószínűleg a *Nikomakhoszi Ethiká*-ból származik (III 3, 1113 b), ahol Arisztotelész az erkölcsi elhatározás végrehajtásához szükséges eszközöket és a velük végzett cselekvést illeti ezzel a névvel. Ám Epiktétosz-

nál a *hatalmunkban* levő és a *nem a hatalmunkban levő* megkülönböztetése nemcsak az erkölcsi szempontból szóba jövő dolgok területét, hanem az egész világot osztja föl két részre. „*Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyezőval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagyonunk, a hírnevünk és a tisztségeink, tehát mindaz, amit nem egyedül hozunk létre.*” A nem tőlünk függő dolgok felsorolása egyetlen lendülettel túlvisz a római sztoa gondolatvilágán: alapvető fogalmainak jelentőségét vitatja el. Panaitiosz tanítása szerint ugyanis a *test* nem járulékos, hanem nagyon is fontos összetevője az emberi lénynek: az ember testből és leiekből álló mikrokozmosz. A *vagyon* (a külső javak) az arisztotelészi polisz-etikából került át a középső sztoa erkölcsfilozófiájába, a *jó* megvalósításának eszközeként. A makulátlan *hírnév* és a helyesen viselt *tisztség* pedig a filozófus-államférfi két legfőbb tulajdonsága. Hogy Epiktétosz ezeket a nem tőlünk függő – azaz erkölcsileg közömbös – dolgokhoz sorolja, arra utal, hogy talált egy olyan területet és magatartásformát, amely szembeállítható kortársai érvényüket veszített politikai törekvéseivel. A tőlünk függő dolgok felsorolása ezt az új magatartást körvonalazza. A *Beszélgetések* harmadik könyvének második értekezése bővebben szól erről a kérdésről: „*Három olyan terület van, amelyen annak, aki jó és nemes akar lenni, gyakorolnia kell magát. A törekvések és ellenszenvek területe – nehogy elvétsünk valamit, amire törekszünk, és belebotoljunk valamibe, ami ellenszenves számunkra. Az*

ösztönös vágyak és alkalmatosságok területe és általában a kötelességek – hogy rendben, ésszerűen és ne hanyagul járjunk el dolgainkban. A harmadik terület a tévedés nélküli és meggondolt ítéleteké és általában az értékelő meghatározásoké.’” – Ha a sorrend más is, a fogalmazás nem hagy kétséget afelől, hogy a három tőlünk függő belső tevékenység a *Kézikönyvecské*-ben is az etika három részterületét képviseli. Az epiktétoszi filozófiának ez a tanítása a korai sztoikus Khrüszipposz elméletének följújtása. De nem változatlan formában. Khrüszipposz ugyanis az emberi lélekben lakozó *vezérlő értelem* három feladatát, a *képzetalkotást*, a *törekvést* és az *értékelő meghatározást* az emberivel rokon világlélek három arculatának: a természetnek, fátumnak és értelemnek felelteti meg, és e hármasságból vezeti le a filozófia három ágazatát: a fizikát, etikát és logikát. Noha e három tudomány szorosan összefügg egymással (egyszerűen azért, mert a sztoában mindháromnak a pszichológia szolgál alapjául), a korai és a középső sztoa elméletében mégis önálló tudományágak maradnak. Epiktétosz azonban az etika területére összpontosítja az emberi tudás egészét. A logika az etika szolgálójává lesz (Seneca még másképp vélekedett), az igazság a legmagasabb rendű célnak, az eudaimoniának eszköze. (Általában boldogságnak szokás fordítani ezt a kifejezést, amely szó szerint jódémonúságot, Khrüszipposz meghatározása szerint meg azt az állapotot jelenti, amikor az ember tökéletes összhangban él a benne lakozó isteni princípiummal.) A fizika – a sztoikus bölcséletben a természetfilozófia

és a teológia összefoglaló neve – szintén háttérbe kerül Epiktétosznál – legalábbis a *Kézikönyvecské*-ben. Ami a természetet illeti, annak a hagyomány szerint már Musonius kánonjában sem volt külön tudománya. A *Kézikönyvecské*-ben nem létezőként, hanem kritériumként szerepel (pl. a 4. fejezetben), valószínűleg a korai sztoa erény-meghatározása, a természethez szabott élet visszhangjaként. A *Beszélgetések* természet-felfogása mindenesetre bonyolultabb: eszerint a természet eszes és eleven szubsztancia, amely berendez, áthatja és kormányozza a Mindenséget. Ugyanez a kettősség figyelhető meg a két mű teológiai tanításában is. A *Kézikönyvecske* istenekről szóló része (31. fejj.) inkább udvarias gesztusnak, semmint az elmélet szerves részének hat. Ám a *Beszélgetések* egy töredékesen fönmaradt értekezése (fr. IV, Schenkl) éppen a *Kézikönyvecske* első mondatát ilyen formában hozza: „Egyes dolgokat hatalmunkba adott az isten, másokat meg nem.” Sőt a 11. fejezetnek („Sohase mondd rá semmire, hogy »elvesztettem«, hanem csak azt, hogy »visszaadtam« ...” stb.) ugyanezen töredékben a következő változatát olvassuk: „Ami pedig nincs a hatalmunkban, azt a Kozmosz rendelkezésére kell bocsátanunk – akár gyermekeinket követeli tőlünk, akár hazánkat, testünket vagy valami más éjjélét, önként át kell engednünk.”

Annyi bizonyos, hogy a klasszikus filozófiai kánon: a logika, etika és fizika hármassága Epiktétosznál eltűnik, és helyébe a három etikai toposz: a törekvés, kötelesség és értékelő meghatározás lép. Max Pohlenz föltevése szerint

a *Kézikönyvecske* beosztása is ennek felel meg: a bevezető i. fejezetet a törekvéseket tárgyaló rész (2–29. fej.), majd a kötelességek fejtegetése (30–51. fej.) és az értékelő meghatározás funkcióját tisztázó 52. fejezet követi. (A művet záró 53. fejezetnek nincs önálló szerepe.)

Ha megvizsgáljuk, hogy mekkora az a terület, ahol az epiktétoszi személyiség erkölcsi öntörvényűsége érvényesül, azt találjuk, hogy nemcsak a középső sztoa politikusának, hanem a korai sztoa individuális személyiségének cselekvési körénél is kisebb. Az erényes élet játéktere nem határok közé szorult, hanem maga a határ. Ha a lélek egy lépést tenne előre, a nem tőlünk függő dolgok közé jutna – azaz elveszítené önmagát –, ha egy lépést hátrál, a semmibe zuhanna. A szó szoros értelmében a periférián él: minél nagyobb a nem tőle függő dolgok köre, annál nagyobb a körív, amelyen pontként létezik. Ponttá zsugorodva menti értékeit: a szabadságot, az eudaimoniát, az erényt.

Vajon van-e egyáltalán gyakorlati erkölcsi tartalma Epiktétosz tanításának? Korlátozott értelemben igen. A *Kézikönyvecske* ugyanis nem *minden* polgár magatartását írja elő – a kovácstól Epiktétosz éppoly kevésbé kívánja, hogy etikai ponttá legyen, mint azt, hogy cipőket készítsen, vagy a cipész fegyvereket (24. fej.) –, hanem csak annak a magatartását, aki filozófussá kíván lenni. Aki meg filozófussá kíván lenni, az úgysem a világban él, hanem az iskola szelíd és megtartó közegében. Ahogy korábban a politikai elméletnek a sztoa szerzett tekintélyt, most az epiktétoszi

iskola példája teszi hitelessé a filozófiai tevékenységnek azt a formáját, amelyet az Akadémia vagy a peripatetikusok mindig is megtartottak: az iskola-filozófiát. A továbbiakban a késői antikvitás valamennyi nagy filozófiai teljesítménye zárt iskolákban keletkezik. Ide húzódik vissza a sztoa is, kockáztatva, hogy szavára nem fog többé hallgatni a világ. De hát ugyanezt – mint Epiktétosz mondja – a delphoi Apollón és Szókratész is kockáztatta.

„Beszélni fogok, és ő nem fog követni. – Követte-e Laiosz Apollón? Nem távozott-e el, és lerészegedvén nem vette-e semmibe a jóslatot? Nos hát! Ennek ellenére nem az igazságot mondta-e néki Apollón? – Én ugyan nem tudom, fogsz-e követni, vagy sem. Az isten azonban bizonyosan tudta, hogy amaz nem fog hallgatni rá, és mégis szólt vele. Miért beszélt? Miért Apollón ő? Miért ad jóslatot? Miért állt arra a helyre, hogy jós legyen, és forrása az igazságnak, és hogy jöjjenek hozzá az egész, világból? Miért van fölírva ott a Gnóthi szeauton, amellyel senki sem gondol?

– Szókratész mindenkit igyekezett meggyőzni, aki hozzá fordult

– azért-e, hogy velük magukkal törődjék? Egy szemernyit sem!

Hanem azért, mert – mint ő maga mondta – a daimonion parancsa szerint úgy rendeltetett, hogy ne hagyjon föl ezzel” (Beszélgetések III. i, 16-19).

JEGYZETEK

12. old. *Diogenész*-igénytelen életmódjáról híres künikosz filozófus az i. e. 4. században.
Hérakleitosz – ión természetfilozófus (i. e. 6. század), a dialektika megalapítója.
19. old. *Euphratészt* – Kisázsiaiából származó sztoikus filozófus, az i. sz. 1. században Rómában működött nagy hatással.
22. old. *Polüneikész és Eteoklészt-Oidipusz és Iokaszté* fiai. Megállapodásuk szerint felváltva kellett volna uralkodniuk Thébaiban, de összevesztek a trónra kerülés sorrendjén, és megölték egymást.
25. old. *Zénón* – Küproszból származó filozófus (i. e. 4-3. század), a sztoicizmus megalapítója.
31. old. *Khrüszipposz* – sztoikus filozófus az i. e. 3. században, Rómában az ő közvetítésével ismerték meg a sztoikus filozófiai rendszert.
34. old. *Kritón* – Szókratész tanítványa, egész vagyonát felajánlotta mestere váltságdíjául.
Anütosz és Mel'étosz – Szókratész vádlói.
49. old. *Laiosz* – Thébai királya. Azt a jóslatot kapta

Apollóntól, hogy születendő fia (Oidipusz)
meg fogja ölni.

49. old.

Gnóthi szeauton – ismerj magadra.

daimonion – a belső hang, amely Szókratészt vezette.

Tartalom

Kézikönyvecske	5
Utószó [<i>Steiger Kornél</i>]	35
Jegyzetek	51